

**KICHIK BIZNES SUBYEKTLARIDA LOGISTIKA
XARAJATLARINI OPTIMALLASHTIRISHNING TASHKILIY
IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

Mardonova O'g'iloy Ilhom qizi

Oriental universiteti, Samarqand kampusi stajyor-o'qituvchisi

e-mail: ugilojmardonova127@gmail.com

Annotatsiya. Tezisdagi kichik biznesdagi logistika xarajatlari boshqarishning tashkiliy va iqtisodiy jihatlari yoritiladi. Xarajatlarni buyurtmalar kesimida hisobga olish, yetkazib berishni rejalashtirish, zaxiralarni tartibga solish va mas'uliyatni aniq taqsimlashga asoslangan mexanizm taklif etiladi. Uning iqtisodiy mantiqi shartli hisoblash misolida ko'rsatiladi. Tejamkorlikni xizmat sifati bilan birgalikda baholash zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, logistika xarajatlari, umumiy xarajatlar, zaxiralar, yetkazib berish, xarajatlar hisobi, iqtisodiy samaradorlik.

KIRISH. Kichik korxonada mahsulotni sotish narxi va xarid qiymati odatda aniq ko'rinadi. Biroq uni omborga olib kelish, saqlash, buyurtmani yig'ish va mijozga yetkazish xarajatlari turli hisoblarda tarqalib ketadi. Natijada savdo hajmi oshgan bo'lsa ham, foyda kutilgan darajada o'smaydi. Muammo ko'pincha transport tarifining yuqoriligida emas, bir buyurtmaga to'g'ri keladigan barcha xarajatlarning to'liq hisoblanmasligidadir.

Logistik qarorlar o'zaro bog'liq: katta partiyada xarid qilish tashish xarajatini kamaytirishi, ayni paytda ombor va zaxirani moliyalashtirish xarajatini oshirishi mumkin. Ta'minot zanjirini yaxlit boshqarish yondashuvi ana shu bog'liqliklarni hisobga olishga asoslanadi [1]. Demak, optimallashtirish alohida xarajat moddasini qisqartirish bilan cheklanmay, buyurtmani bajarishning umumiy qiymatini boshqarishni talab qiladi.

Tezisning maqsadi kichik biznes imkoniyatlariga mos, xarajatlar hisobi va

kundalik boshqaruvni bog'laydigan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni taklif etishdir. Ish nazariy tahlil va shartli hisoblashga asoslangan. Korxonalar kesimida birlamchi ma'lumotlar yig'ilmagan; keltirilgan raqamlar amaliy natija sifatida talqin qilinmaydi.

ASOSIY QISM. Mexanizmning dastlabki bo'g'ini logistika xarajatlarining yagona hisobini shakllantirishdir. Bunda tashish va yoqilg'i, ombor ijarasi, buyurtmani yig'ish, qadoqlash, axborotni qayta ishlash hamda qaytarilgan mahsulot bilan ishlash xarajatlari alohida qayd etiladi. Tovar tannarxiga allaqachon kiritilgan transport xarajati takroran qo'shilmasligi lozim. Zaxiraga bog'langan mablag'ning muqobil qiymati esa buxgalteriya xarajatidan ajratilib, boshqaruv tahlilida ko'rsatiladi.

Hisob birligi sifatida buyurtma, reys va mahsulot guruhi olinishi maqsadga muvofiq. Masalan, kuryer xarajatini barcha buyurtmalarga teng taqsimlash uzoq masofadagi kichik buyurtmaning haqiqiy qiymatini yashiradi. Uni masofa, xizmat vaqti yoki yetkazish nuqtalari soni asosida taqsimlash aniqroq tasavvur beradi. Omborda yig'ish xarajatini esa buyurtma satrlari soni bilan bog'lash mumkin. Har bir ko'rsatkichni yig'ishning o'zi ham mehnat talab qilgani uchun dastlab eng katta xarajat manbalaridan boshlash kerak.

Tashkiliy jihatdan buyurtmani qabul qiluvchi xodim, omborchi va yetkazib beruvchi o'rtasida ma'lumot almashish tartibi belgilanadi. Buyurtmaning manzili, hajmi va va'da qilingan muddati yagona ro'yxatga kiritiladi. Muayyan vaqtdan keyin kelgan buyurtmalarni keyingi reysga o'tkazish qoidasi mijoz bilan oldindan kelishiladi. Bu tartib shoshilinch va takroriy qatnovlar ehtimolini kamaytiradi. Kichik korxonada ushbu vazifalarni bajarish uchun alohida bo'lim tashkil etish shart emas; mavjud xodimlarning javobgarligini aniq belgilash yetarli bo'lishi mumkin.

Iqtisodiy bo'g'in xarajat me'yorlari, yetkazib berish shartlari va hamkorlarni tanlash mezonlarini qamrab oladi. Bepul yetkazish uchun minimal buyurtma qiymati mahsulot marjasi hamda xizmat hududiga qarab hisoblanadi. Tashqi tashuvchini tanlashda tarif bilan birga kechikishlar, shikastlanish va qayta yetkazish xarajatlari ham baholanadi. Arzon tarifning o'zi xizmatning umumiy qiymati

pastligini anglatmaydi.

Zaxirani boshqarishda tez sotiladigan mahsulotlar muntazam kuzatiladi, sekin aylanadigan pozitsiyalar bo'yicha xarid hajmi qayta ko'rib chiqiladi. Qayta buyurtma nuqtasi yetkazib berish davridagi kutiladigan talab va xavfsizlik zaxirasi yig'indisi sifatida aniqlanadi. Xavfsizlik zaxirasi talab hamda ta'minotdagi o'zgarishlarga mos tanlanadi. Barcha mahsulot uchun bir xil zaxira me'yorini belgilash ortiqcha mablag' band bo'lishiga yoki mahsulot yetishmovchiligiga olib kelishi mumkin [1]

Baholash uchun bir xil davr va taqqoslanadigan buyurtmalar tarkibi olinadi. Sof oylik tejash quyidagicha aniqlanadi: $S = C_0 - C_1 - M$. Bu yerda C_0 — avvalgi oylik logistika xarajati; C_1 — taklif etilgan tartibdagi xarajat, yangi boshqaruv vositasiga oylik to'lovsiz; M — shu vositaning oylik qo'shimcha xarajati. Bir martalik joriy etish sarfi I bo'lsa, oddiy qoplanish muddati $T = I / S$ tarzida hisoblanadi. Bu formula S musbat va oylik tejash barqaror bo'lganda qo'llanadi.

Shartli misol sifatida oyiga 1 000 ta buyurtma bajaradigan savdo korxonasi olinadi. Dastlab tashish 18 mln, ombor 8 mln, qadoqlash va yig'ish 6 mln, qaytarish bilan bog'liq xarajatlar 3 mln so'mni tashkil etsin. Jami xarajat 35 mln so'mga, bir buyurtma xarajati esa 35 ming so'mga teng. Yo'nalishlarni birlashtirish va zaxirani tartibga solishdan so'ng shu moddalar tegishlicha 15, 7, 5,5 va 2,5 mln so'm bo'lishi faraz qilinadi. Jami 30 mln so'm chiqadi.

Agar hisob dasturi va qo'shimcha nazoratning oylik xarajati 1 mln so'm bo'lsa, sof tejash $35 - 30 - 1 = 4$ mln so'mni tashkil etadi. To'liq oylik xarajat 31 mln so'mga, bir buyurtma xarajati 31 ming so'mga tushadi. Sof kamayish $4 / 35 \times 100 = 11,4$ foizga teng. Joriy etish uchun bir martalik 12 mln so'm sarflansa, oddiy qoplanish muddati 3 oy bo'ladi. Bu natija buyurtmalar hajmi, tushum va boshqa xarajatlar o'zgarmasligi haqidagi farazga bog'liq; u real korxonadagi kafolatlangan tejam emas.

Tejashning foydaga ta'siri ham shu shartlarda baholanadi. Sotuv tushumi va boshqa xarajatlar o'zgarmasa, oylik operatsion foyda 4 mln so'mga oshishi mumkin. Zaxiraning kamayishi hisobiga bo'shagan aylanma mablag' esa darhol

foйда sifatida yozilmaydi. U pul oqimi va likvidlikka ta'sir qiluvchi alohida natijadir. Bir martalik sarfning hisobot foydasiga ta'siri uning hisobda tan olinish usuliga bog'liq.

Joriy etish dastlab bitta yo'nalish yoki mahsulot guruhida sinovdan o'tkaziladi. Oldingi va keyingi davrni solishtirishda yoqilg'i narxi, masofa, buyurtma hajmi hamda mavsumiylikdagi farqlar hisobga olinadi. Buyurtmalar soni ko'paygani tufayli birlik xarajatining pasayishini boshqaruvdagi o'zgarish natijasi deb qabul qilish xulosani buzadi. Shu sababli buyurtma boshiga xarajat bilan birga kilometr va yetkazish nuqtasi boshiga xarajat ham tekshiriladi.

Xarajatlarning kamayishi mijozga xizmat ko'rsatish yomonlashmaganida qiymat yaratadi. Nazoratda bir buyurtma xarajati, o'z vaqtida yetkazilgan buyurtmalar ulushi, bajarish davri va qaytarishlar ulushi birga kuzatiladi. ASCMning SCOR yondashuvida ham xarajat, ishonchlilik va buyurtmani bajarish tezligi alohida samaradorlik yo'nalishlari sifatida ko'riladi [2]. Mazkur tezida ular kichik korxona uchun sodda nazorat tizimiga moslashtiriladi.

Xodimlarni rag'batlantirishda faqat yoqilg'i tejamiga bog'langan mukofot yetarli emas. Bunday tartib yetkazishni kechiktirish yoki reysni ortiqcha birlashtirishga undashi mumkin. Mukofot xarajat rejasi bajarilishi va kelishilgan xizmat darajasi saqlanishiga birgalikda bog'lanishi maqsadga muvofiq. Shikoyat hamda qaytarish sabablari esa javobgarni izlash uchungina emas, takrorlanayotgan xatoni bartaraf etish uchun qayd etiladi.

XULOSA. Raqamli vosita tanlashda uning narxidan tashqari ma'lumot kiritishga ketadigan vaqt, xodimlarning tayyorgarligi va mavjud hisob bilan ishlashi baholanadi. OECD kichik biznesning raqamli o'zgarishida ko'nikma, resurs va tashkiliy imkoniyatlar ahamiyatini ko'rsatadi [3]. Dastlab umumiy elektron jadval va buyurtmalar ro'yxati yetarli bo'lishi mumkin. Ma'lumotlar hajmi ortganda ombor hamda yetkazishni bog'laydigan tizimga o'tish iqtisodiy jihatdan asoslanadi.

Xulosa qilib aytganda, logistika xarajatlarini optimallashtirish mexanizmi aniq hisob birligi, xodimlar javobgarligi va iqtisodiy baholashning o'zaro bog'lanishiga tayanadi. Kichik biznes uchun birinchi vazifa qaysi buyurtma va qaysi

jarayon ortiqcha sarf keltirayotganini aniqlashdir. Shundan so'ng yo'nalish, zaxira yoki yetkazish sharti bo'yicha qaror qabul qilinadi. Taklif etilgan modelni real korxonada tekshirish uchun buyurtmalar reyestri, tashish hujjatlari, ombor qoldiqlari va qaytarishlar haqidagi ma'lumotlar talab etiladi. Uning amaliy qiymati xarajat kamayishi bilan birga xizmat sifati va foydada o'zgarishlar tasdiqlanganda aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Christopher M. Logistics and Supply Chain Management. 6th ed. Pearson, 2022. ISBN 9781292416182.
- [2] ASCM. SCOR Digital Standard. Performance Introduction. <https://scor.ascm.org/performance/introduction> (murojaat sanasi: 15.10.2026).
- [3] OECD. The Digital Transformation of SMEs. Paris: OECD Publishing, 2021. DOI: 10.1787/bdb9256a-en.